

“TUR-” YARDIMCI FİİLİNİN KULLANIMI HAKKINDA

“On The Usage of Auxiliary Verb ‘TUR-’”

*Hüseyin Kahraman MUTLU**

ÖZET

Eski Türkçe döneminden günümüzdeki yaşayan Türk yazı dillerine kadar farklı yapı ve işlevleriyle kullanılagelen bu gramer şekli, Türk dilinin temel yardımcı fiillerinden birisi olmuştur. Bu yapının işlevleri arasında bildirme şekilleri, kipler, tasvir fiilleri ve deyimleşmiş ifadeler bulunur.

“ tur- ” fiiliyle “ - ur ” geniş zaman ekinin bir araya gelmesinden oluşan bu yapı, zaman içerisinde sonundaki geniş zaman ekini kaybetmiştir. Buna rağmen yaşayan bazı Türk yazı dillerinde bu haliyle de kullanımına devam edilmektedir.

Genellikle, kendisinden önceki zarf-fiil ekleriyle kip çekimi, tasvir fiili ve deyimleşmiş ifade bildiren bu yapı, isimlerden sonra gelerek bildirme işlevi görmektedir. Türk dilinin tarihî ve yaşayan dönemlerinin tamamında görülen tur-yardımcı fiili, Türkiye Türkçesi yazı dili ve Anadolu ağızlarında yaşamaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yardımcı fiil, Bildirme eki, Türk dili tarihî dönemleri, Yapı ve işlev.

ABSTRACT

This grammar type, which has been used from Ancient Turkish period to today’s living Turkish written languages, has become one of the fundamental auxiliary verbs of Turkish language. Among the functions of this form, copula types, moods, description verbs and phrasal expressions are found.

To be formed by combination of the verb “tur-” and present tense suffix “-ur”, this form has lost the present tense suffix in time. Though, this type of usage still continues in some Turkish living written languages.

Generally, stating mood inflection together with the preceding adverb-verb prefixes, description verb and phrasal expression, this form functions as copula by coming after nouns. As can be seen in the all periods of historical and living Turkish language, auxiliary verb “-tur” has being seen in Turkey Turkish written language and Anatolian dialect.

Key words: Axuiliary verb of “-tur”, Copula, Historical periods of Turkish Language, Form and Function.

* Arş. Grv., Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 03200/AFYONKARAHISAR.

I. Giriş

Türkçenin en eski dönemlerinden beri kullanılmakta olan tur- yardımcı fiili, Türk dilinin tarihî sürecinde değişik yapıların çatısı altında farklı işlevlerde kullanılmıştır. Bunlar tur- yardımcı fiiliyle yapılan bildirme şekilleri, kipler, tasvir fiilleri ve deyimleşmiş yapılarıdır.

Çalışmamız kapsamındaki Türk dilinin tarihî dönemleri Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi'dir. Açıklamalar ve örnekler yardımcı fiilin genel kullanımlarıyla ilgili olup fiilin çok özel kullanımına girilmemiştir. Yardımcı fiilin kullanıldığı yapı belirtildikten sonra işlevleri tanıtılmıştır.

II. Türk Dili Tarihi İçerisindeki Kullanımları

1. Eski Türkçe Dönemi

Bu yardımcı fiil, Eski Türkçe döneminde farklı yapılarla birlikte dört ana işlevde kullanılmıştır.

1.1. [İsim + tur-ur] ve [-mİş + tur-ur] yapılarıyla bildirme işlevinde kullanılmıştır.

näçükin tur-ur munı täg “Niçin böyledir”,

tüş-miş tur-ur-lar “Düşmüşürler” (Gabain, 1995:87-88).

1.2. [- (y)U + tur-] ve [-İp + tur-] biçimleriyle tasvir fiili olarak hareketin sürekliliği belirtilmiştir.

alta-y-u tur- “aldatıp dur-” (Gabain, 1995:90),

anca sözlä-y-ü turur ärkän, anıñ arasınıtı caştana iligkä yaqın...ün yañqu täg äşitildi “ Böyle konuşupdururken hükümdar Castana'ya yakın yankıya benzer bir ses işitildi ” (Gabain, 1995:120),

uk ay oğul, ölümüg unıtma öy-ü tur “Dinle ey oğul ölümü unutma, daima düşün” (Nadelyayev, 1967:390),

küzet-ip tur- “Sürekli gözetlemek ” (Gabain, 1995:91),

yirtinçüte seril-ip tur-ur “(Onlar bu) dünyada bulunmaktadır” (Nadelyayev, 1967:667),

1.3. [-gäli tur-] ve [-geli tur-] yapılarında gelecek zaman bildirmiştir.

kir-gäli tur- “ Girmeye niyet et-, girecek ol- ” (Gabain, 1995:91), *bars açmak suvsamak emgekin ertinü sıkılıp unakaya öl-geli tur-ur*

“Dişi kaplan açlık ve susuzluktan ölecek duruma gelir” (Kaya, 1994:322).

1.4. Eski Türkçe döneminde [ör-ü + tur-] yapısı ile “ayağa kalkmak” anlamındaki bir deyim türemiştir.

tört maharaç tanriler ör-ü turdular ornından “Dört Maharaca tanrısı yerlerinden kalktılar” (Nadelyayev, 1967:390).

2. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde de bu yardımcı fiil, Eski Türkçe dönemine benzer yapı ve işlevlerde kullanılmıştır.

2.1. [İsim + tur-ur] biçimi bildirme işlevinde kullanılmıştır.

er sökel turur “Adam hastadır”,

ol taş turur “O taştır ” (Emre, 1955:40).

2.2. [- guluk + tur-] şeklinde ise gelecek zaman bildirilmiştir.

ol sat-guluk turur “ O satacak, satmaya niyetlidir ” (Atalay, 1998:297).

2.3. Bu dönemde [- A + tur-] ve [-U + tur-] şekilleri tasvir fiili olarak hareketin sürekliliğini ifade etmiştir (Ercilasun, 1984:86).

sanga men kereking baq- a turğa men “Senin için gerekli olan şeyleri ben takip edeceğim” (Arat, 1998:49),

budunğa bir-ü turdı edgü törü “Halka iyi kanunlar vaz’etmekte devam etti” (Arat, 1998:227),

ķıl-u tursu uzlar naşihâtların “Sanat ustaları başkalarını yetiştirmekte devam etsinler” (Arat, 1998:400),

yime yarlıg eştip kit-e turmasu “Fermanı da duysun ve arzuya muhalefet etmesin” (Arat, 1998:233).

2.4. [- mış + tur-ur] biçimi ise öğrenilen geçmiş zaman üçüncü teklik şahısta bazen kesinlik ifadesi bildirmiştir (Ercilasun, 1984:99).

oğun-mış turur ol kadaşınğ tükel “Senin kardeşin gafletten tamamıyla kurtulmuştur” (Arat, 1998:354),

anun-mış turur bu ölüm tutğalı “Bu ölüm seni yakalamak üzere hazırlanmış bulunmaktadır” (Arat, 1998:448).

2.5. Yine aynı dönem eserlerinden Atabet’ül-Hakayık’ta [- Up + tur-] ve [- A + tur-] yapılarıyla öğrenilen geçmiş zaman bildirilmiştir.

‘ayıpğa koyup-tur halayık ara “Halk arasında utanılacak duruma düşmüştür” (Arat, 1992:81),

serip sinde razıñ siñip turmasa “Sırrın kendinde sabırla saklanmamışsa” (Arat, 1992:54).

2.6. [ör-ü + tur-] yapısı ile “ayağa kalkmak” anlamındaki bir deyim türetilmiştir.

ör-ü turdı odgurmış aydı selam (Arat, 1991:541).

“Odgurmış ayağa kalktı ve selam verdi” (Arat, 1998:390).

3. Harezmi Türkçesi Dönemi

Tur- yardımcı fiili Harezmi Türkçesi'nde bildirme eki ve kip çekimlerinde görev almıştır.

3.1. [İsim + tur-ur] biçimiyle yardımcı fiil, bildirme işlevinde kullanılmıştır.

Âdem turur men "Ben Adem'im",
siz kim turur siz "Siz kimsiniz?" (Toparlı, 1998:48).

3.2. [-Ip + tur-ur] şekli öğrenilen geçmiş zaman işlevinde kullanılmıştır.

bu mal tavarı Hak te 'ala berip turur erdi "Bu malı Hak teala vermiş idi",

kim bu iv ni'meti bilen beslenip turur men "ki bu ev nimetiyle beslenmişim",

munu urmagıl bu musılman bolup turur "Bunu dövmeyin, bu müslüman olmuş" (Turgunbayev, 1999:498).

3.3. [-A + tur-ur] ve [-U + tur-ur] biçimleri şimdiki zaman işlevinde kullanılmıştır.

<i>bar-a turur men</i> "Gidiyorum"	bar-a turur miz / biz
<i>bar-a turur sen</i>	bar-a turur siz
<i>bar-a turur</i>	bar-a turur lar (Toparlı, 1998:42).

kanda kaçıp bar-a turur sen "Nereye kaçıp gidiyorsun",

kelip sakçılar aydı Yusufğa kim uruşurmiz tey-ü tururlar "Savaşırız (diyorlar) dediklerini bekçiler Yusuf'a gelip söylediler" (Turgunbayev, 1999:498).

3.4. [- gu + iyelik eki + turur] yapısı ile de gelecek zaman bildirilmiştir.

<i>al-ğu-m turur</i> "Alacağım"	<i>al-ğu-muz turur</i>
<i>al-ğ-ung turur</i>	<i>al-ğu-nguz turur</i>
<i>al-ğu-sı turur</i>	<i>al-ğu-ları turur</i> (Toparlı, 1998:40),

bularnı tört ülüş kıl-ğum turur "Bunları dört parça yapacağım",

anıñ qarğısı bolğusı turur "Onun bedduası yerine gelecektir" (Eckmann, 1996:30).

4. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde tur- yardımcı fiili bildirme eki, kip çekimi ve tasvir fiillerindeki işlevleriyle kullanılmıştır.

4.1. Diğer dönemlerden farklı olarak bu dönemde yardımcı fiil ile bildirme işlevi [İsim + tur] şekliyle ifade edilmiştir.

bîçāra dur min “ Biçareyim”,
bar dur sin pār “ Sen bir perisin ”,
zālim durlar “ Zalimdirler ” (Eckmann, 1996:95).

4.2. [- A + dur + şahıs zamiri] biçimiyle şimdiki zaman ifade edilir.
tap-a dur min “ Buluyorum”
tap-a dur-sin
tap-a dur (Eckmann, 1996:105).

4.3. [-Ip + tur-] biçimi ise görülen geçmiş zaman bildirir.
birip tur min “ Verdim ” *birip tur biz*
birip tur sin *birip tur siz*
birip tur *birip turlar* (Eckmann, 1996:106).

4.4. [-gU + iyelik eki + dur] biçimi gelecek zaman,
alğum dur “Alacağım” *alğumuz dur*
alğun dur *alğunuz dur*
alğusu dur *alğuları dur* (Eckmann, 1996:102),

4.5. [- I⁴p + dur-] ve [- A + dur-] şekilleri ise tasvir fiili olarak hareketin devamlılığını ifadede kullanılmıştır.

kuçuşup turdular “ Kucaklaşıp durdular ”,
mini tirig tuta durgan hayālıdur “ Beni hayatta tutup duran hayalidir”
(Eckmann, 1996:98).

5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

5.1. [isim + dUr] biçimiyle yardımcı fiil, bildirme işlevinde kullanılmıştır.

tengeri küçlü-dür, dağı yarlıgançlu- dur “ Tanrı güçlüdür ve insaflıdır ”
(Grönbech, 1992:198).

5.2. [- A + tur-] yapısı şimdiki zaman bildirmektedir.

ala-dır-men “alıyorum” *ala-dır-biz*
ala-dır-seng *ala-dır-siz*
ala-dır *ala-dır-lar* (Karamanlıoğlu, 1994:128-129)

çohrah öz özinden el için aha turur, yazuhın boza turur “ Kaynak, halklar için günahlarını yok etmek için kendiliğinden akar durur”(Grönbech, 1992:198).

5.3. [-mAK + tur-ur] yapısı, gelecek zaman bildirmede kullanılmıştır.

yine haybat bile kelmek turur “Yine heybetle gelecektir”

5.4. [- Ip + tir + kişi zamiri] yapısı ise öğrenilen geçmiş zaman bildirir.

kel-ip- tir men “Gelmişim”,

iç-ip- tir sen “İçmişsin” (Karamanlıoğlu, 1994:124).

6. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Bu dönem tur- yardımcı fiilinin yapı ve işlev olarak en sık kullanıldığı dönemlerdendir. Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki yapı ve işlevleri aşağıdaki gibidir.

6.1. [isim + dUr] yapısında bildirme işlevinde kullanılmıştır.

fānī-dür (2113),

var-dur (351) (Karahana, 1994:48),

ki iy şāh ceng eyü iş degül- dür gel bu fitneyi gider (Gülsevin-Boz, 2004:120).

6.2. [- Up + dur-ur] biçimi bu dönemde farklı işlevlerde kullanılmıştır.

6.2.1. Tasvir fiili olarak hareketin sürekliliği ifade edilmiştir.

“ ağır haz̄nem bol aççam getir-üp durursın, kırk yigidile oglum uruzı getir- üp durursın” (Gülsevin-Boz, 2004:119).

6.2.2. Öğrenilen geçmiş zaman bildirilmiştir.

bu za'if şāh ol gelen şāha yalvar- up durur “ yalvarmış ” (Gülsevin-Boz, 2004:120).

6.3. [- miş + dur-ur] yapısıyla ihtimal veya kesinlik bildirilmiştir.

“ hoş öğütler veril-miş durur” (Gülsevin-Boz, 2004:120),

6.4. tur- yardımcı fiiline dayalı gelecek zaman çekimi için üç farklı yapı kullanılmıştır. Bunlar, [-(y)ısar + dur(ur)], [-(y) acak + dur(ur)] ve [-(y)sa + iyelik + gerek + dür] yapılarıdır.

“yıkılısar bu göklerle bu yirler / kıamusı ol-ısar-dur küllī vīran, çeke çeke ye- y- iser ler-dür yarın”

“ya 'ni hikmet içinde ancılayın ne geldi ne gelecek-dür”,

“ i timād itdügüm ādemler gönderüp teftiş itdür-se-m gerek-dür / Ulu mertebeye irişüp gelüp yaqama yapış-sa-nuz gerek-dür” (Gülsevin, 1997:104-105).

6.5. [- (y)A + tur-ur] yapısı ise şimdiki zaman bildirir.

“günde birin gid-e durur koşuş sefer id- e durur”

“*ecel bir bir yud- a durur*” (Gülsevin-Boz, 2004:126).

“*elinde oynadur iken düşürdi, derhâl bir ördek anı yutdı, hoca anı gör-e dur-urdu*” (Gülsevin-Boz, 2004:136).

6.6. [ör-ü + tur-] yapısı ile “ayağa kalkmak” anlamındaki bir deyim türemiştir.

tur örü bu endîşeden geçelim

kılub zevk yiyelim içelim (Dilçin, 1991:230),

anı gördi kamusu turdı öri

pendi dinledi sevindiler girü (Karahan, 1994:208).

7. Osmanlı Türkçesi Dönemi:

Osmanlı Türkçesi döneminde tur- yardımcı fiilinin bildirme işleviyle kullanımları ile ilgili olarak, - tur- ur , - tür-ür / - dur-ur, - dür-ür şekilleriyle birlikte 19. yüzyıla doğru kullanımının azaldığı görülür. (Emre 1955: 41).

Bu dönemin farklı asır ve şairlerinden aşağıdaki örnekleri aşağıda verilmiştir.

Şahın ili toptolu çeri dür-ür (Süh. 14. yy),

Ol gün dür-ür bu günki şehit oldu şah-ı din (Nesimi 15. yy),

Bir-dir ol birliğine şek yok-tur-ur

Gerçi yanlış söyliyener çok turur (Mevlit 15. yy),

Ol dem bu dem dürür ki döner guy-ı asman (Baki 16. yy),

Budurur ben bildiğim vallahu a'lem bissevap (Fuzuli 16. yy),

Ruz ile şeb tespîh dürür işleri (Katibi 17. yy) (Emre 1955: 41).

III. Sonuç

Biçim olarak “ tur- ” fiiliyle “ -ur ” geniş zaman ekinin bir araya gelmesinden oluşan bu yapı, Eski Türkçe döneminden başlayarak günümüze kadarki tarihî Türk yazı dillerinde kullanıla gelmiştir. Bu kullanımlar tur-yardımcı fiiliyle yapılan bildirme şekilleri, kipler, tasvir fiilleri ve deyimleşmiş yapılardır. Genel olarak bu yapı ve işlevler:

1. [İsim + tur-ur] yapısı isimlerde bildirme,

2. [I⁴p + dur-ur] ve [- mış + tur-ur] biçimleri öğrenilen geçmiş zaman çekimlerinde,

3. [-geli tur-], [- guluk + tur-], [- gu + iyelik eki + tur- ur], [-mAK + tur-ur], [-(y)ısar + dur(ur)], [-(y)acak + dur(ur)] ve [-(y)sa + iyelik + gerek + dür] yapıları gelecek zaman çekimlerinde,

4. [- (y)A + tur-ur] yapısı şimdiki zaman çekimlerinde,
5. [- I⁴p + dur-] ve [- A + dur-] şekilleri tasvir fiillerinde ve
6. [ör-ü + tur-] yapısı da deyimlerde kullanılmıştır.

KAYNAKLAR

- ARAT, Reşid Rahmeti. (1991), *Kutadgu Bilig I Metin*. TDK yayınları, Ankara.
- ARAT, Reşid Rahmeti. (1998), *Kutadgu Bilig II Çeviri*, TTK yayınları, Ankara.
- ARAT, Reşid Rahmeti. (1992), *Atabetü'l- Hakayık* TDK yayınları, Ankara.
- ATALAY, Besim. (1998), *Divanü Lugat-it-Türk Tercüme I-II*. TDK yayınları, Ankara.
- DİLÇİN, Cem. (1991), *Süheyl ü Nevbahar*, TDK yayınları, Ankara.
- ECKMANN, Janos. (1996), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Yayına hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya, TDK yayınları, Ankara.
- EMRE, Ahmet C. (1955), “Türkçede Cümle: II. İsim Cümlesi” *TDAY Belleten*. TDK yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (1984), *Kutadgu Bilig Grameri (Fiil)*. Gazi Üniversitesi yayınları, Ankara.
- GABAİN, A.Von. (1995), *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren: Mehmet Akalın, TDK yayınları, Ankara.
- GRÖNBECH, K.(1992), *Kuman Lehçesi Sözlüğü*. Çeviren: Kemal Aytaç, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer. (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN G., Boz, E. (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- KARAHAN, Leyla. (1994), *Kıssa-i Yusuf*, TDK yayınları, Ankara.
- KARAMANLIOĞLU, Ali F. (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK yayınları, Ankara.
- KAYA, Ceval. (1994), *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*, TDK yayınları, Ankara.
- NADELYAYEV V.M.- NASİLOV D.M.- TENİŞEV E.R.-ŞÇERBAK A.M. (1969), *Drevnetyurkskiy Slovar*, İzdatelstvo “Nauka” Leningradskoe Otdelenie, Akademiya Nauk SSSR, İnstitut Yazıkoznaniya, Leningrad.
- TOPARLI, Recep. (1998), *Harezmi Türkçesi*, Dilek Ofset ve Matbaacılık, Sivas.
- TURGUNBAYEV, Çaştegin.(1999), “ - a turur Şimdiki Zaman ve -p turur Geçmiş Zaman Eklerinin Yapısı Üzerine” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. Güz, s. 497-505, Ankara: TDK yayınları.